

А.Г. Міхалевіч
Рэспубліка Беларусь, Мінск, УА “БДПУ”

ДА ПРАБЛЕМ МІЖМОЎНАЙ ЦАРКОЎНАСЛАВЯНСКА- БЕЛАРУСКАЙ АМАНІМІ

За апошнія 15-20 гадоў у краіне актыўна фарміруецца сфера рэлігійнай камунікацыі. Як вынік – лінгвісты ўсё часцей звяртаюцца да праблем сацыяльнай дыферэнцыяцыі сучаснай мовы. Нават узнікла ідэя існавання так званага “праваслаўнага сацыялекту” [1, с.69]. Аднак у большасці мовазнаўцаў [напрыклад: 2] справядліва ўзнікаюць сумненні: ці можна з упэўненасцю сцвярджаць, што праваслаўны сацыялект канчаткова сфарміраваўся і функцыянуе як самастойная моўная сістэма?

Разам з тым, існуюць вострыя праблемы адекватнага разумення паміж тымі, хто, з’яўляючыся носьбітам праваслаўнага светапогляду, ствараў і стварае богаслужэбныя тэксты, і тымі, хто толькі пачынае цікавіцца асновамі хрысціянскага светапогляду. Гэтая новая сфера масавай камунікацыі ўсё часцей прыцягвае ўвагу даследчыкаў розных узроўняў мовы.

Асабліваю цікавасць уяўляе сабой аналіз царкоўнаславянскай лексікі на агульнаславянскім фоне, у тым ліку пры параўнанні яе са слоўніковым складам сучаснай беларускай мовы. Даследаванне тэкстаў сакральнага характару амаль ніколі не сутыкалася з акадэмічнымі даследаваннямі роднай мовы. Вынікі такога недагляду можна назіраць у шматлікіх абсалютна адвольных (часам зусім няправільных) тлумачэннях “цёмных месцаў”, а таксама ў агульным разуменні царкоўнаславянскіх тэкстаў і рэалій. Так, назва вядомай іконы Божай Маці “**Умиление**” на беларускую мову перакладзена словам “Замілаванне”, якое ў сучасных тлумачальных слоўніках мае лексічнае значэнне “стан расчуленнасці, пяшчоты да каго-н., чаго-н., любанне кім-, чым-н.” [4, т. 2, с.348]. Аднак семантыка царкоўнаславянскага **оумиление**, як і роднасных яму **оумилитися, милу быти**, мае на ўвазе не “расчуленасць” і “пяшчоту”, а “скруху, смутак”, нават “памілаванне, шкадаванне, спачуванне” [3, с.373]. Дарэчы, памылковая назва гэтага іконаграфічнага тыпу таксама перайшла і ў еўрапейскія мовы, дзе словы *Tendresse, Tenerezza* і інш. перакладаюцца як “пяшчота”, “расчуленасць”.

Непаразуменні такога роду ўзнікаюць, калі пры працы з іншай (і асабліва блізкароднаснай) мовай чытач зыходзіць з тых значэнняў слоў ці марфем, якія вядомы яму з роднай мовы. Інакш кажучы, словы, якія асацыіруюцца і атаясамліваюцца (дзякуючы падабенству ў плане выражэння) у царкоўнаславянскай і беларускай мовах, у плане зместу не зусім супадаюць ці нават зусім не супадаюць. Менавіта словы такога тыпу атрымалі ў французскім мовазнаўстве назву *faux amis du traducteur* – “памылковыя сябры перакладчыка”. Гістарычна яны з’яўляюцца вынікам узаемадзеяння моў, параўнальна рэдка могуць узнікаць у выніку выпадковых супадзенняў, а ў роднасных, асабліва блізкароднасных, мовах узыходзяць да

агульных прататыпаў у мове-аснове. На жаль, лінгвістычная класіфікацыя гэтай з’явы выклікае пэўныя цяжкасці ў сучасным мовазнаўстве: унутры адной мовы такія словы звычайна называюцца амонімамі (у выпадку поўнага арфаграфічнага і фанетычнага супадзення). Але для класіфікацыі фактаў дзвюх розных моў гэты тэрмін не для ўсіх мовазнаўцаў здаецца прыймальным. Часцей за ўсё словы такога тыпу вызначаюць як міжмоўныя амонімы.

Характар семантычных адносін паміж такімі лексемамі стараславянскай і беларускай моў у сучасным мовазнаўстве [5] кваліфікуецца як дыз’юкцыя (поўнае семантычнае адрозненне) ці як адносіны семантычнага ўключэння і перасячэння (частковае адрозненне).

Семантычныя адносіны дыз’юкцыі могуць быць прадстаўлены двума тыпамі:

1. Міжмоўныя амонімы, якія ўзніклі ў выніку развіцця семантычнага поля аднаго слова супастаўляемай мовы. Дадзены тып адносін характарызуецца адсутнасцю агульнай часткі ў значэннях лексічных адзінак, якія з’явіліся ў выніку канвергенцыі. Напрыклад, царк. **квасъ** “Рошчына, дрожджы” [3, с.155] – суч.бел. *квас* “Кіславаты напітак, прагатаваны на вадзе з хлеба, сахароў або жытняй мукі з соладам” [4, т.2, с.676]; царк. **цьловати** “Вітаць” [3, с.392] – суч.бел. *цалаваць* “Дакранацца вуснамі да каго-н., чаго-н., выказваючы пачуцці любові, удзячнасці, ласкі пры сустрэчы, на развітанні і пад.” [4, т.5, с.225]. Як відаць, адбылося пераасэнсаванне семантыкі аналізуемых слоў. Але і пасля трансфармацыі значэнняў у лексемах захаваліся некаторыя пункты семантычнага сутыкнення (напрыклад, аднесенасць да аднаго семантычнага поля). Разыходжанне значэння слоў, якія ўзыходзяць да аднаго этымона, можа быць звязана і з пашырэннем ці звужэннем семантычнага аб’ёму лексемы ў адной з моў. Напрыклад, царк. **сьно** “Трава” [3, с. 351] – суч.бел. *сена* “Скошаная і высушаная трава, якая ідзе на корм жывёле” [4, т.5, с.114]; царк. **студень** “Холад, сцюжа” [3, с. 345] – суч.бел. *студзень* “Першы месяц каляндарнага года” [5, т.5, с.352].

2. Міжмоўныя амонімы, якія ўзніклі ў выніку выпадковага супадзення. Адносіны поўнага семантычнага адрознення могуць быць вынікам супадзення этымалагічна розных слоў. У царкоўнаславянскай мове **польскій** мае значэнне “Дзікі” [3, с.252] – у сучаснай беларускай *польскі* абазначае “Які мае адносіны да палякаў, да Польшчы” [4, т.4, с.200]; царк. **пупъ** “Няспелая смоква” [3, с.290]– суч.бел. *пуп* “Рубец на сярэдзіне жывата, знак пасля адпадзення пупавіны” [4, т.4, с. 52]; царк. **супъ** “Каршун” [3, с.348] – суч.бел. *суп* “Вадкая страва -- адвар з мяса, рыбы і пад. з дабаўленнем гародніны, круп і пад.” [4, т.5, с.380].

Адносіны ўключэння і перасячэння вылучаюцца пры частковым супадзенні значэнняў полісемантычных слоў. Адносіны ўключэння ўзнікаюць у наступных выпадках: 1) калі монасемант адпавядае полісеманту; 2) калі суадносныя полісеманты нераўназначныя па колькасці лексіка-семантычных варыянтаў; 3) калі ў адным з суадносных слоў развіваюцца пераносныя значэнні [5]. Напрыклад, царк. **варъ** “Спякота” [3,

с.72] – суч.бел. *вар* 1. “Вада ў стане кіпення”; 2. перан. “Спёка, гарачыня” [4, т.1, с.462]; **витаці** “Укрывацца, хавацца” [3, с.82] – суч.бел. *вітаць* 1. “Звяртацца да каго-н. з прывітаннем”; 2. “Сустрадаць каго-н. добразычліва, прыхільна”; 3. “Віншаваць”; 4. “Заходзіць, наведвацца” [4, т.1, с.495].

Адносіны семантычнага персячэння ўзнікаюць ў тых выпадках, калі значэнні супастаўляльных слоў як бы накладваюцца адно на другое, г. зн. у іх ёсць элементы, якія супадаюць, але ў той жа час у кожнага з супастаўляльных слоў застаецца частка, якая не супадае. Напрыклад, царк. **креститися** 1. “Умывацца”; 2. “Хрысціцца, прымаць Святое хрышчэнне” [3, с.163] – суч.бел. *хрысціцца* 1. “Падвяргацца абраду хрышчэння”; 2. “Хрысціць самога сябе” [4, т.5, с.218]; царк. **село** 1. “Поле, ніва”; 2. “Месца, ёмішча”; 3. “Вёска, паселішча” [3, с.310] – суч.бел. *сяло* 1. “Вялікая вёска”; 2. “Любы населены пункт негарадскога тыпу” [4, т.5, с.447].

Такім чынам, практычная каштоўнасць вывучэння маркіраванай лексікі царкоўнаславянскай і сучаснай беларускай моў несумненна: веданне такой лексікі неабходна для правільнага разумення тэкстаў сакральнага характару, а таксама для перакладчыцкай дзейнасці.

Спіс літаратуры:

1. Бугаева, И.В. Православный социалект: лингвокультурологические аспекты религиозной коммуникации / И.В.Бугаева // Язык, литература, ментальность: разнообразие культурных практик. – Курск, 2006.

2. Маршева, Л. “Простите-благословите”? Язык православных верующих: мифы и реальность / Л.Маршева // Православие и мир. – 2009. – 19 марта. – [http // pravmir. ru/](http://pravmir.ru/)

3. Седакова, О.А. Словарь трудных слов из богослужения: Церковнославяно-русские паронимы / О.А.Седакова. – М., 2008.

4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К.К.Атраховіча (К.Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977-1984.

5. Хуцишвили, С. Типы семантических отношений в сфере межъязыковой омонимии и паронимии / С.Хуцишвили. – 2006. — 11 июня. – [www / slavcenter.ge / art/](http://www/slavcenter.ge/art/)